

КАФЕДРА БОГОСЛОВА ПОЧАТКІВЦЯ

УДК 274-752-051

DOI <https://doi.org/10.37406/3041-1378/2025-4-9>

Інна Дмитрук
Тернопіль

СУЧАСНА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ УЧИТЕЛІВ НЕДІЛЬНИХ ШКІЛ В УКРАЇНСЬКОМУ ЄВАНГЕЛЬСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті анонсовані критерії лідерських якостей учителів недільних шкіл в українському євангельському середовищі та перелічені вимоги до тих представників, які будуть входити в ядро лідерів.

Ключові слова: лідер, якості, недільні школи, учителі, євангельське середовище, місія Бога, місія Церкви, покликання, віра, цінності.

The article announces the criteria of leadership qualities of Sunday school teachers in the Ukrainian evangelical environment and lists the requirements for those representatives who will be part of the core of leaders.

Key words: leader, qualities, Sunday schools, teachers, evangelical environment, mission of God, mission of the Church, vocation, faith, values.

Актуальність проблеми. Актуальність статті полягає в тому, що автор робить спробу показати моделі лідерів протестантського середовища та ті християнські цінності, на яких формуються лідерські якості.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблема щодо лідерства в євангельському середовищі є малорозробленою, однак до її аналізу зверталися низка науковців і практиків. Зокрема, В. Варениця, О. Малова, Д. Прокопчук, О. Негров, О. Білов, О. Кучинська, Л. Мурах, О. Павлюк та інші. Вони розглядали сутність лідерства нині та на майбутнє, проблеми розвитку лідерських якостей, принципи формування лідерства.

Метою статті є спроба показати значущість лідерства та лідерських якостей для протестантського середовища та його ролі в релігійних громадах.

Виклад основного матеріалу. Олександр Негров і Олексій Белов¹, які є співробітниками Українського центру лідерства, підкреслюють таке: «Із християнського погляду поняття «формування лідерства» укорінене не в соціальній площині, не в розумінні людини й соціуму, а в богословській – у пізнанні Бога та послуху Йому. Для євангельської спільноти Євразії необхідні такі моделі формування лідерства в середовищі молоді, які сприятимуть цілісному розвитку молодих віруючих. Вони повинні духовно зростати, розширювати знання, удосконалювати компетенції для особистого й організаційного лідерства». Отже, нині євангельська спільнота в Євразії гостро потребує сучасних моделей формування лідерства, які будуть привертати увагу до таких тем, які можуть постати як завдання:

- цілісний християнський світогляд;
- місія Бога та місія Церкви;
- покликання християн (загальне, пряме, місійне);
- зв'язок віри та праці, місія у професії, трудова етика;
- християнська духовність і моральність;
- співчуття та милосердя (турбота про нужденних);

¹ Лідерство сьогодні та завтра: розвиток лідерства у громадянському суспільстві: науково-популярне видання / за ред. О. Малова. Wheaton : Hodos Institute, 2023. 31 с.

- цілісний підхід до здоров'я та добробуту людини (фізичний, духовний, емоційний);
- лідерство як відповідальність;
- людська гідність у християнській перспективі;
- важливість приналежності до християнської общини й інше.

Отже, для формування лідерства в людині потрібний цілісний і мудрий підхід, який наближав би її до Бога, щоб пізнавати Його, мислити й діяти відповідно до Біблії, а також набувати необхідні якості та компетенції для ефективної співпраці з Богом у цьому світі.

Олександр Негров щодо важливості формування лідерства пише: «Церкві потрібні духовно зрілі та компетентні християни, готові до сучасних викликів, складнощів і можливостей, які є в сучасному світі. У нинішньому історичному, геополітичному та мінливому культурному контексті є потреба у формуванні християн, що ефективно реалізують своє покликання у справі християнської місії. Церкві потрібні віруючі, що володіють високими духовними та професійними якостями. Завдання церкви нині відрізняється від завдань, що стояли перед церквою в минулому. Християни стикаються з новими соціальними викликами, як-от: ідеологічні чвари, політичні потрясіння, корупція, роз'єднаність у християнських колах, соціальна нестабільність, геополітичний тиск, війни, тероризм та інші, з якими християнському середовищу потрібно працювати постійно.

Щоб ініціювати позитивні зміни в удосконаленні лідерської культури, необхідна глибока системна рефлексія. Важливо вивчати та зрозуміти вже наявну лідерську культуру та практику й віднайти справжні відправні точки, з яких починається шлях до конструктивних змін. Надзавдання – підвищити лідерську ефективність християнської молоді у виконанні їхнього покликання служити Богові й людям. Практична реалізація такого завдання – це служіння як самої євангельської молоді в період їхнього формування та становлення в житті, так і Церкви, оскільки без молоді не може бути й самої Церкви»².

Для оцінювання сучасного стану підготовки лідерів-учителів недільної школи (далі – НШ) в українському євангельському середовищі ми провели комплексне дослідження.

З урахуванням мети та завдань дослідження містили:

- вивчення сучасних практик формування лідерства серед учителів НШ в рамках діяльності євангельських церков Тернопільської області;
- виявлення та/або розроблення ефективних підходів до формування лідерства;
- розроблення практичних рекомендацій для вдосконалення діяльності НШ, зокрема підготовки її вчителів.

Для виконання дослідницьких завдань із грудня 2023 по січень 2024 р. було проведено інтерв'ювання з учителями НШ євангельських церков Тернопільської області. Таким чином було проведено інтерв'ю з 51 учителем з метою ознайомлення зі служінням НШ області.

Мета дослідження – описати та проаналізувати роботу з формування лідерства серед учителів НШ, що практикується, зокрема, у церковних громадах християн віри євангельської Тернопільської області.

Опираючись на результати зібраного матеріалу, ми мали на меті запропонувати практичні рекомендації щодо формування лідерства, тому для нас важливо було дізнатися:

- яке розуміння лідерства формується серед учителів НШ у євангельських церковних громадах;
- хто і як формує в їхньому середовищі лідерство;
- чий вплив або чию допомогу вчителі НШ приймають для особистого формування лідерства.

У процесі дослідження з теми лідерства серед учителів НШ було також проведено анкетування, мета якого – дізнатися думку вчителів про ключові питання лідерства, а саме суть лідерства, чинник, що сприяють формуванню лідерства в їхньому середовищі тощо.

² Прокопчук Д., Негров О., Белов О. Формування лідерства серед підлітків. Київ : Книгоноша, 2020. 217 с.

В опитуванні взяла участь 51 особа, які є вчителями НШ у місцевих громадах ХВЄ.

В анкеті ставилися три питання, завдяки яким вдалося з'ясувати, у яких ролях респонденти (лідер і/або послідовник), на їхню думку, перебувають натеper, у яких ролях вони відчують себе найбільш відповідно, які ролі є для них кращими в майбутньому.

Статистика відповідей 51 респондента зазначена нижче.

Перша діаграма (рис. 2.1) відображає інформацію про те, у якій ролі відчують себе вчителі НШ найчастіше.

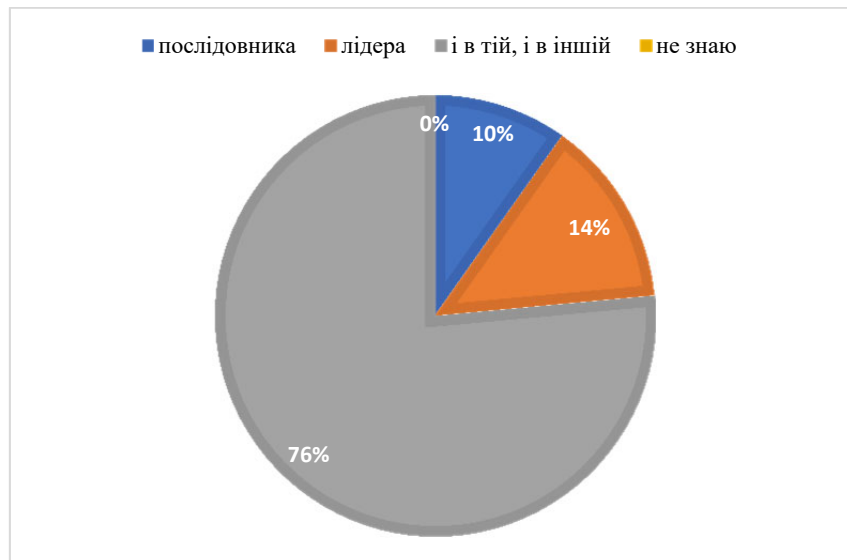

Рисунок 2.1. Відповіді респондентів на запитання «У якій ролі відчують себе вчителі недільної школи найчастіше?» (% від загального числа)

На наступній діаграмі (рис. 2.2) відображено, яка роль для вчителя є найкомфортнішою.

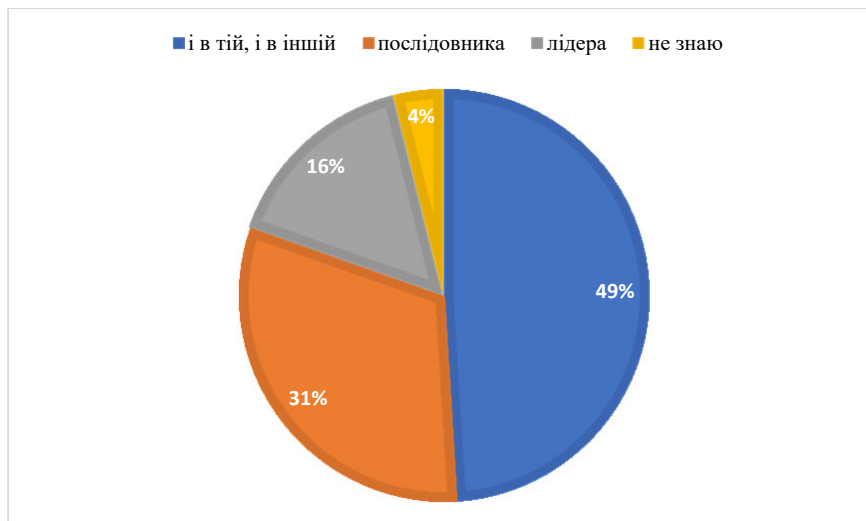

Рисунок 2.2. Відповіді респондентів на запитання «У якій ролі Ви відчуваєте себе найбільш комфортно: у ролі лідера або в ролі послідовника кого-небудь?» (% від загального числа)

Третя діаграма (рис. 2.3) відображає бачення вчителя щодо свого майбутнього, ким він буде в команді: лідером чи послідовником.

Важливо зауважити, що вчителі НШ бачать свою основну роль як лідера у класі й відповідального за формування духовного стану своїх учнів. З аналізу відповідей анкетованих видно,

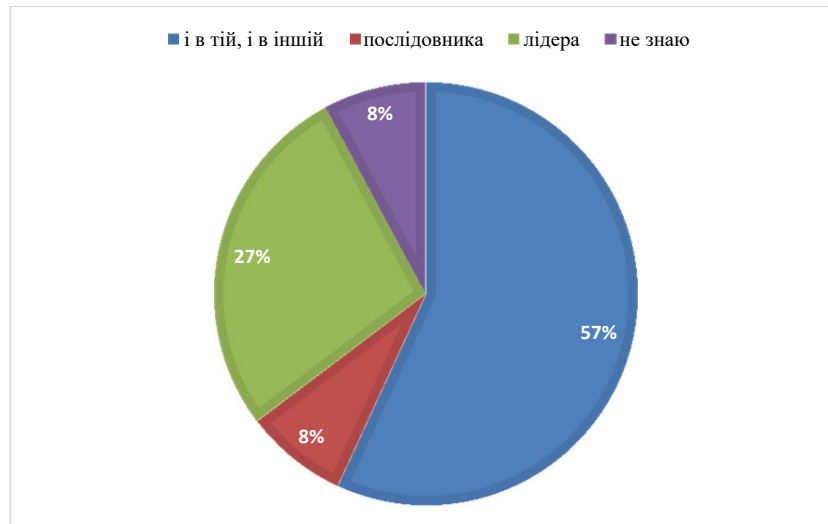

Рисунок 2.3. Відповідь респондентів на запитання «У якій ролі Ви бачите себе в майбутньому: у ролі лідера або в ролі послідовника кого-небудь?»

що майже 14% учителів НШ перебувають у ролі лідера, 76% – у ролі як лідера, так і послідовника, що говорить про усвідомлення вчителями НШ підзвітності керівництву церковної громади. У майбутньому 84,32% бачать себе в лідерській ролі, що надзвичайно важливо, адже вчителі НШ – це люди, які впливають на молоде покоління – майбутнє церкви. Принагідно подаємо узагальнення відповідей на питання про те, як учителі НШ розуміють лідерство:

1. Оберіть одне визначення лідерства, з яким ви згодні найбільше:

- показувати шлях, допомагати іншим прямувати ним – 13 (25,49%);
- служіння Богові та людям заради високих цілей – 14 (27,45%);
- взаємодія лідера та послідовників у досягненні спільної мети – 17 (33,33%);
- впливати на інших людей і вести їх за собою – 7 (13,73%);
- влада над людьми – 0 (0%).

Оберіть одне визначення лідерства, з яким ви найменше згодні:

- влада над людьми – 39 (76,47%);
- популярність, відомість, успішність – 9 (17,65%);
- показувати шлях, допомагаючи іншим прямувати ним – 3 (5,88%);
- впливати на інших людей і вести їх за собою – 0;
- взаємодія лідера та послідовників в досягненні спільної мети – 0.

Отже, ми бачимо (рис. 2.4), що вчителі НШ сприймають лідерство як взаємодію між лідерами та послідовниками для досягнення спільної мети (33,33%), служіння Богові та людям заради високих цілей 14 (27,45%).

Окрім того, учителі не сприймають лідерство як владу над людьми (дітьми) чи популярність, успішність і відомість (рис. 2.5), що означає, що свою працю в НШ вони розуміють як покликання від Бога вказувати дітям на Господні шляхи.

Зрештою, учителі НШ – це люди, які працюють командно. Тому для них украй важливо вміти взаємодіяти з іншими людьми для досягнення спільних цілей (рис. 2.6).

Відповіді респондентів на запитання «У чому полягає діяльність лідера у взаємодії з командою?»:

- підтримувати, мотивувати та надихати, щоб члени команди бажали досягнути спільної мети – 30 (58,82%);
- визначити та показувати на своєму особистому прикладі цінності, правила та стандарти діяльності команди – 9 (17,65%);

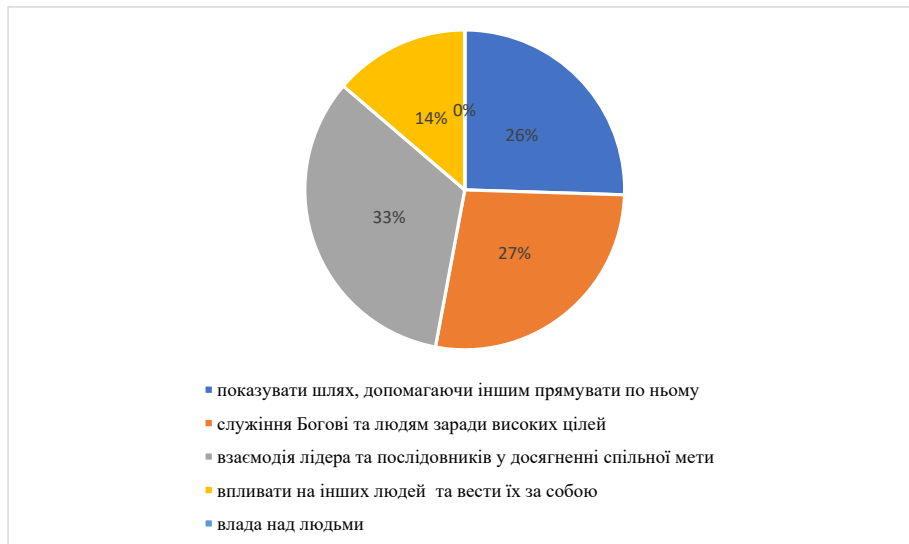

Рисунок 2.4. Відповіді респондентів на запитання «З яким визначенням лідерства Ви найбільше згодні?»

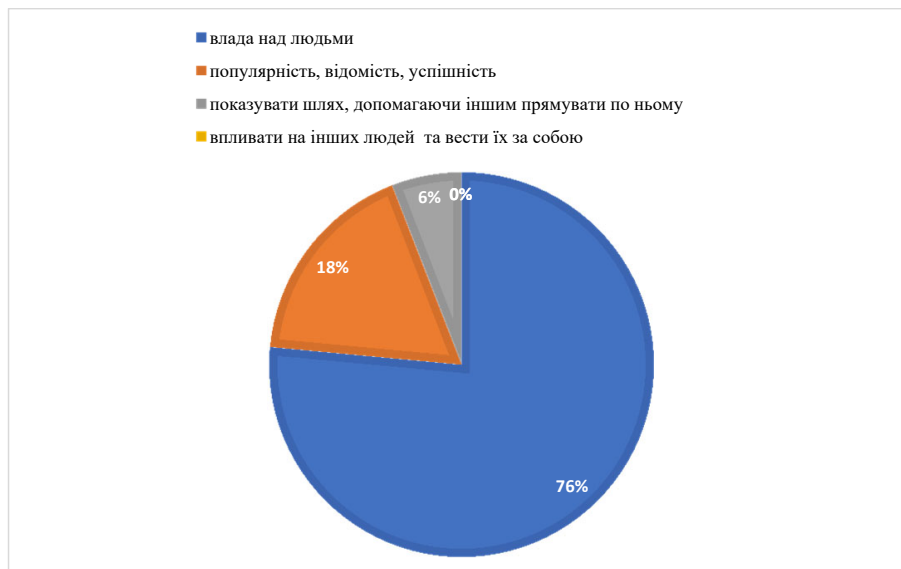

Рисунок 2.5. Відповіді респондентів на запитання «З яким визначенням лідерства Ви найменше згодні?»

- мотивувати особистісний розвиток кожного члена команди та створювати для цього необхідні умови – 9 (17,65%);
- сформулювати та донести до людей спільну мету команди – 0;
- створювати необхідні умови, щоб члени команди могли виконувати свої завдання – 0 (0%);
- розробляти та реалізовувати стратегічний план діяльності команди – 3 (5,88%)

Як бачимо, варіант підтримувати, мотивувати та надихати вибрала найбільша кількість респондентів (58,82%), що говорить про те, що вчитель, який у класі поставив за мету зрощувати Церкву завтрашнього дня, і в командній роботі з учителями не втрачає цієї мети. Водночас опитування показало, що вчителі НШ розуміють важливість власного прикладу та своїх внутрішніх переконань для досягнення успішних результатів (17,65%).

Рисунок 2.6. Відповіді респондентів на запитання «У чому полягає діяльність лідера у взаємодії з командою?»

Варто зазначити, що майже 6% респондентів є людьми, які розуміють важливість розвитку стратегії своєї роботи та планування, що, на нашу думку, похвально, адже це важливо для розвитку НШ області.

У нашому дослідженні ми звернули увагу на те, що у своїх уявленнях про лідерство євангельські християни не часто приділяють увагу ролі у відносинах «лідер і послідовник».

Проте у відповіді на питання «Як Ви вважаєте, яка роль послідовників будь-якого лідера?» більшість респондентів (майже 73%) вибрали варіант відповіді «разом із лідером і командою»

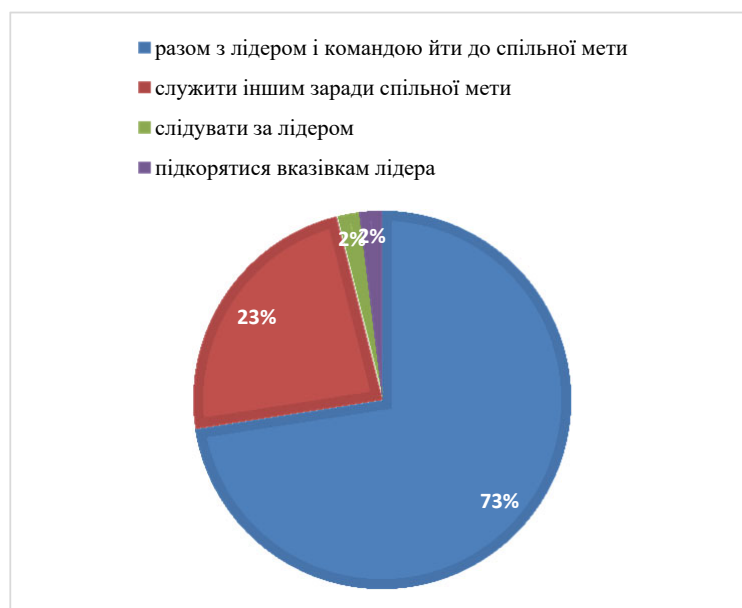

Рисунок 2.7. Відповіді респондентів на запитання «Як Ви вважаєте, яка роль послідовника будь-якого лідера?»

йти до спільної мети» (див. рис. 2.7). Отже, ми бачимо, що послідовники сприймаються як активні учасники, залучені в осмислення та реалізацію бачення, цілі, стратегію спільної діяльності. Лідерство не фокусується лише на фігурі лідера.

Окрім того, у межах нашого дослідження ми вирішили, що буде корисним з'ясувати чи відчують себе вчителі НШ лідерами у класі або в іншому місці, де спілкуються з дітьми. Були отримані такі результати (рис. 2.8):

- так – 41 (80,39%);
- частково – 3 (5,88%);
- не завжди – 7 (13,73%).

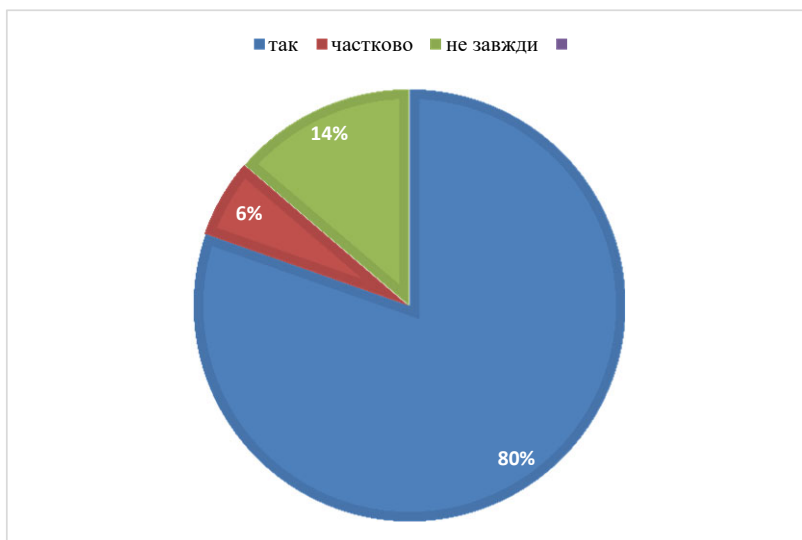

Рисунок 2.8. Відповіді респондентів на запитання «Чи відчуває себе вчитель НШ лідером у класі?»

Отже, за результатами анкетування вбачається, що вчителі недільної школи відчують себе лідерами та розуміють відповідальність в дорученому служінні.

Оскільки дана робота спрямована на дослідження лідерства саме серед вчителів НШ, варто зробити короткий екскурс про роль, місію і значення НШ.

«Недільна школа – освітній напрям церкви, що здійснює навчально-виховну діяльність серед дітей у конфесійній громаді з метою їхнього духовного відродження та духовного зростання; сприяє формуванню християнського світогляду та духовно-моральному вихованню дітей; розвиває в них навички практичного служіння Богові»³.

Зазначимо, що праця вчителя НШ є дуже важливою. Необхідно, щоб у кожного вчителя був поклик до служіння, співчуття, мужність. Праця вчителя НШ – це сіяння Святого Письма в дитячі серця, тобто навчання і виховання дітей у Слові Божому.

Учителі, таким чином, покликані привернути увагу та завоювати довіру дітей у процесі роботи з ними, щоб вони сприймали інформацію Писання та прийняли Спасителя. Тому дуже важливо, щоб учитель став лідером класу, з усіма якостями, рисами та характеристиками, які притаманні справжньому лідерові.

Учитель НШ, зауважимо, може навчати тільки того, що знає сам, адже людина не може дати іншій те, чого вона не має. Тому вчитель-лідер повинен жити за християнськими заповідями та принципами, служити прикладом для інших, тому важливо якими рисами він володіє і яких повинен набувати.

³ Посібник для вчителів недільної школи / за ред. О. Кучинської та ін. Київ : Департамент служіння дітям і підліткам УЦХВС, 2022. 47 с.

«У духовному лідерстві, як зазначено в посібнику, переплітаються і природні, і духовні якості. Цікаво, що природні риси є деякою мірою «надприродними», оскільки все добре походить від Бога <...>»⁴. Тому надзвичайно важливо, щоб учитель міг впливати на своїх учнів і був Божим інструментом для зміни їхнього світогляду та життя.

Зазначимо, що в певному розумінні справжній учитель творить долю своєї церкви. Він безпосередньо несе відповідальність за успіхи чи невдачі своїх учнів. Тому у своїй праці важливо керуватися вченням Христа, а Він, безсумнівно, є великим Лідером.

Поряд із виявленням думок респондентів із питань про визначення лідерства, ролі, у якій вони себе відчують, у чому полягає роль лідера чи послідовника, ми вважали за необхідне ввести в анкету запитання про особистий розвиток, з'ясувати думку про те, хто сприяє розвитку лідерства в учителів НШ. Учитель НШ, підкреслимо, може сприяти духовному росту учня і здійснювати хороший вплив на особистісний розвиток.

В анкеті було поставлене запитання щодо наявності позитивних прикладів лідерства (рис. 2.9).

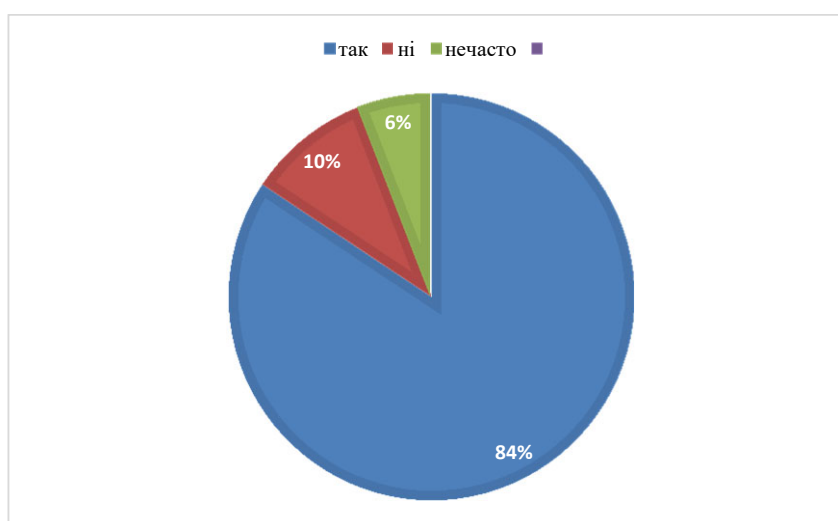

Рисунок 2.9. Відповіді респондентів на запитання «Чи бачили Ви позитивні приклади лідерства в чиемусь житті?»

В анкеті була можливість дати відповідь, у кому саме бачать приклад позитивного лідерства. Найчастіше респонденти бачили приклад позитивного лідерства від пастора церкви, молодіжних лідерів, лідерів підліткового служіння, координаторів таборів, учителів недільної школи.

Також в опитуванні було поставлене питання про те, хто допомагає розвиватися та чи були в житті люди-лідери, які вплинули на їхній розвиток. Респонденти могли написати кілька варіантів відповідей. Були отримані такі результати (рис. 2.10):

- батьки – 14 (27,45%);
- учитель недільної школи – 25 (49,01%);
- пастор – 26 (50,98%);
- молодіжний керівник – 13 (25,49%);
- лідери в таборі – 7 (13,73%);
- друзі – 3 (5,88%);
- лідер домашньої групи – 2 (3,92%);
- я сам (а) – 2 (3,92%);
- відповідальна особа за жіноче служіння – 1 (1%).

⁴ Там само, С. 27.

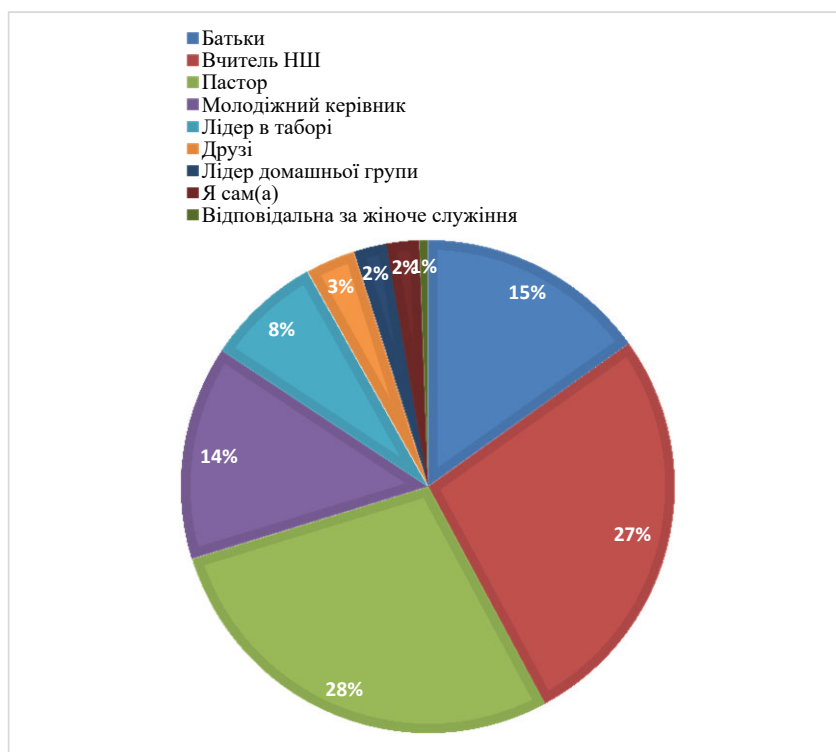

Рисунок 2.10. Відповідь респондентів на запитання «Хто впливав на Ваш духовний розвиток як учителя?»

Як бачимо, більш ніж половина респондентів – 26 осіб (50,98%) – обрали варіант «пастор». Трохи менше – 25 осіб (49,01%) – «учителі НШ», сюди ж входять відповідальні відділів служіння дітям і підліткам у місцевій громаді й області. Забігаючи наперед, скажемо, що це дві найбільш популярні відповіді на це питання. Наостанку можна зробити висновок, що найбільш конструктивний вплив на вчителя НШ має служитель церкви й учитель НШ, який був наставником упродовж періоду його навчання в НШ.

Водночас вагомий вплив на духовний розвиток – майже кожний третій респондент це зазначив – мають батьки й молодіжне служіння в церкві – 27,4 та 25,45%.

Майже кожен четвертий респондент вибрав варіант «лідер у таборі», що ще раз підкреслює важливу роль церкви, християнських таборів і проєктів для дітей у формуванні їхнього духовного розвитку й вибору свого служіння в майбутньому.

Хочемо зазначити, що четверо респондентів (7,84% від загального числа учасників) також написали свій варіант того, що допомагає їм розвиватися. Один із них відповів, що найперше це Бог і Його Слово; інший, що приклад Ісуса Христа; інший зазначив, що Біблія допомагає в розвитку. Цікавою є думка, яка заслуговує на увагу, – це навчання і люди, які горять для Бога.

Як ми описували вище, для формування лідерства важливі різні чинники, тому нам було цікаво дізнатися, що ще допомагає їм формувати лідерські якості.

Було з'ясовано (рис. 2.11), що серед учителів НШ є великий відсоток осіб, які читають книги для особистого розвитку, зокрема на тему лідерства. В анкеті не було запитання, які саме книги про лідерство вони читали, але в доповненнях декотрі з респондентів писали про читання ними таких книг: «Духовне лідерство» (Освальд Сандерс), «Лідер без титулу» (Робін Шарма), книги Джона Максвелла, декілька респондентів відповіли, що найліпші приклади лідерства містяться в Біблії і Святий Дух – найкращий Учитель, щоб навчати їх духовного лідерства.

Наступне питання анкети допомогло з'ясувати, що формує лідерство в учителів НШ (рис. 2.12).

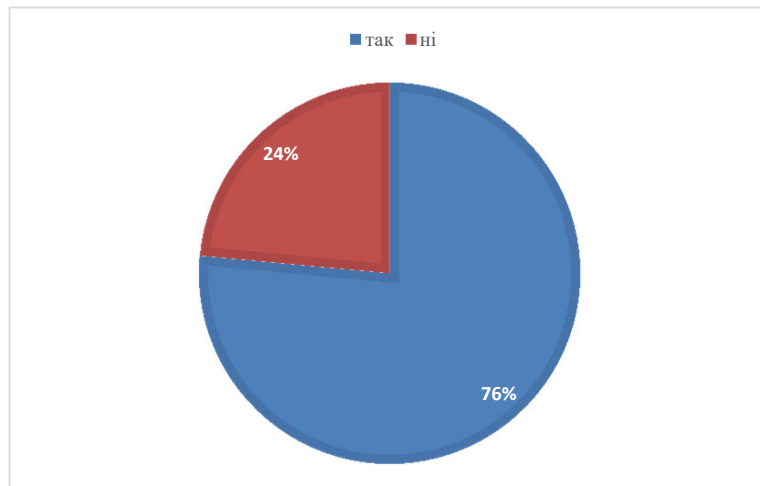

Рисунок 2.11. Відповіді на запитання «Чи натрапляли (або чи користувалися) Ви на матеріали (посібник, книга) про те, як формувати лідерство (виховувати лідерів)?»

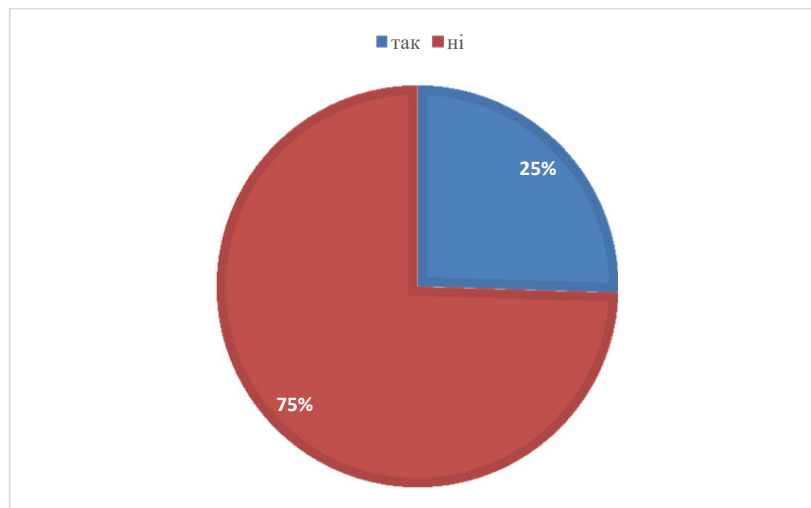

Рисунок 2.12. Відповіді респондентів на запитання «Чи відвідували Ви особисто навчання (лекції, тренінги й інше) про те, як стати успішним лідером?»

Як бачимо, учителі НШ набагато менше відвідують семінарів і тренінгів із лідерства, аніж читають літературу даної тематики. На нашу думку, це можна пояснити тим, що в церквах мало організовуються таких заходів, щоб роз'яснювати й навчати. Серед 25,49% респондентів написали, що вони брали участь у тренінгах із лідерства в межах своєї професійної діяльності, відвідували семінар на тему «Мільйон лідерів», вивчали курс лідерства під час навчання в біблійній семінарії, навчалися в місії «Емануїл», де проходили на заняттях таку тему, чули про це на навчальних конференціях області й навіть проходили курси з лідерства.

Також учителям НШ області в анкеті було поставлене запитання про те, чи допомагає НШ розвивати та формувати лідерство (рис. 2.13). На це питання в анкеті можна було відповідати розгорнуто, ми вважаємо за необхідне навести деякі відповіді респондентів щодо того, як вони бачать формування лідерства в НШ: «Недільна школа не може змінити чи вплинути на формування лідерства в дітей, бо вона проводить із ними дуже мало часу» (я зрозуміла, що вчитель проводить із дітьми мало часу, тому не може впливати на них достатньою мірою).

«Так. Кожен учитель недільної школи хоче закласти чи сформувати лідера в кожній дитині. Тобто розгледіти потенціал і скерувати його у правильне русло».

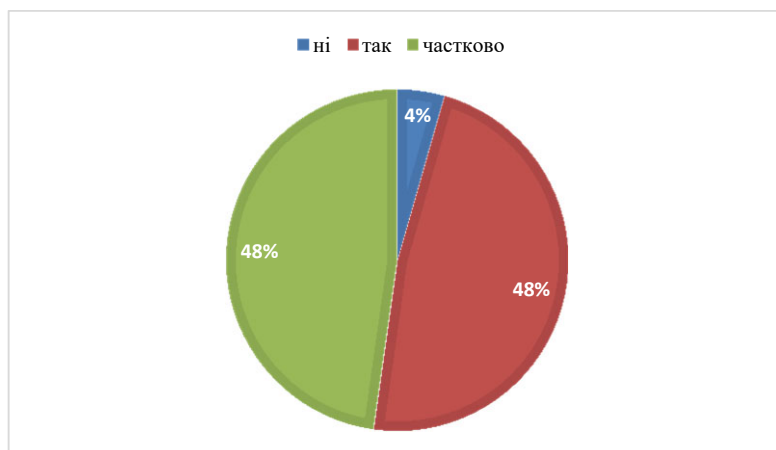

Рисунок 2.13. Відповіді респондентів на запитання «Чи допомагає недільна школа розвивати та формувати лідерство?»

«Так, але лише у співпраці з батьками».

«Думаю, що недільна школа – чудове місце для розвитку лідерства серед дітей».

«Недільна школа – це перша ланка у становленні лідерських якостей, насамперед уміння служити іншим».

«Недільна школа, табори, робота у клубах дуже формує лідерські якості, бо це праця, життя разом, спільність, пережиття різних ситуацій».

«Так, учитель може бути прикладом хорошого лідерства і також давати дітям можливість спробувати себе в ролі лідера».

«Звісно. Недільна школа допомагає вивчати про Ісуса Христа, а Ісус – Лідер, який веде за собою».

«Так. Діти бачать лідера недільної школи і хочуть бути схожими на нього».

«Так, але недільна школа не впливає на кінцевий результат».

«У групі є діти з різними задатками, і у процесі навчання виокремлюються діти, які мають лідерські здібності».

«У моєму житті було саме так. Тому однозначно, недільна школа впливає на цей процес у співпраці з іншими сферами і служіннями».

«Так, допомагає. Недільна школа зрощує лідерів для різних служінь».

«Однозначно, так! Коли кожна дитина виконує самостійно завдання, щоб у результаті всі досягли однієї мети. Кожна дитина на рівних правах, кожен може ставити питання, запропонувати тему для обговорення, помолитися. Це підвищує відчуття значущості, самооцінку та лідерські якості».

«Я думаю, коли є сильна команда, то допомагає».

«Так, діти спілкуються з однолітками, грають в ігри, завдяки різним активним діям такого плану можуть проявляти/розвивати лідерські якості».

«Не всі можуть бути лідерами, але я вважаю, що недільна школа дає можливості для цього».

«На прикладі біблійних історій і тем, у яких розповідається про людей, які були лідерами й духовними наставниками».

«Однозначно так. Підготовка до уроків, спілкування з дітьми формує лідерство в учителя. Також мудрий учитель формує майбутніх лідерів у недільній школі, це так званий стартовий майданчик для подальшого розвитку».

Висновки. Отже, у результаті проведеного аналізу відповідей робимо висновок, що вчитель НШ, який має правильне розуміння лідерства, володіє якостями лідерами й бере відповідальність в повному розумінні цього слова за доручену роботу, може впливати на своїх учнів, щоб закласти фундамент для розвитку лідерських якостей у тих, кого навчає.

Маршалл Голдсміт слушно зазначив: «Щоб розвинути інших, почніть із себе! Коли начальник веде себе як маленький божок і каже всім навколо, що вони мають розвиватися й бути прикладом, така поведінка може копіюватися на всіх рівнях управління. Тоді кожна вище ланка показує нижчій, що вона має змінитись. Кінцевий результат: ніхто не стає кращим»⁵. Андрій Зелінський, який вивчає питання лідерства громадянського суспільства в умовах російсько-української війни, зазначає, що саме в таких умовах народжується якісно новий тип лідера – лідер-воїн. Автор не говорить про військовослужбовця (громадянський, правовий статус) і не про військового (професійний вишкіл, фах). Воїн – це особливий тип характеру, який не завжди пов'язаний із військовою службою або фахом.

Воїна вирізняє те, що він завжди відданий перемозі. Що таке перемога? Це досягнута мета, виконане завдання, мрія, яка стала реальністю. Перемога – це коли ви знайшли в собі відвагу вирушити в напрямі бажаної цілі, усунули перешкоди, досягли мети, зробили все це відповідно до своїх ціннісних орієнтирів.

Коли панує хаос і відсутні точки опори, потрібна культура, що артикулює цінності. Цінності – орієнтири людини. Це не красиві слова, які ми гучно повторюємо або пишемо на стінах аудиторій. Цінності – це критерії ухвалення особистих рішень. Це ті важливі орієнтири, які ми інтеріоризуємо, будучи частиною культури (у родині, школі, університеті, суспільстві тощо). Культура пропонує нам цінності, і вони стають для нас важливими критеріями для ухвалення своїх рішень⁶. Церкві потрібні духовно зрілі та компетентні християни, готові до сучасних викликів і можливостей, які є в сучасному світі, здібності та навички, готовність вирішувати проблеми на початковому рівні.

Для формування лідерських якостей у низці прикладів може виходити моральна й управлінська культура керівників релігійних громад, пасторів, апостолів, приклади життя біблійних основ, слово Боже.

Основним інструментом формування лідерських якостей повинна виступати місія Бога та місія Церкви.

Список використаної літератури:

1. Деніелс Дік. Коротко про лідерство. Wheaton : Hodos Institute, 2021. 48 с.
2. Лідерство сьогодні та завтра: розвиток лідерства у громадянському суспільстві: науково-популярне видання / за ред. О. Малова. Wheaton : Hodos Institute, 2023. 13 с.
3. Посібник для вчителів недільної школи / за ред. О. Кучинської та ін. Київ : Департамент служіння дітям і підліткам УЦХВС, 2022. 47 с.
4. Прокопчук Д., Негров О., Белов О. Формування лідерства серед підлітків. Київ : Книгоноша, 2020. 217 с.

References:

1. Daniels, D. (2021). Briefly about leadership. Wheaton: Hodos Institute [in Ukrainian].
2. Malova, O. (Eds.) (2023). Liderstvo sohodni ta zavtra: rozvytok liderstva u hromadianskomu suspilstvi. Naukovo-populiarne vydannia. Wheaton: Hodos Institute [in Ukrainian].
3. Kuchynskoi, O., Murakh, L., & Pavliuk, O. (2022). A guide for Sunday School teachers. O. Pavliuk (ed.). Kyiv: Departament sluzhinnia ditiam i pidlitkam [in Ukrainian].
4. Prokopchuk, D., Niehrov, O., & Bielov, O. (2020). Formation of leadership among teenagers. Kyiv: Knyhonosha [in Ukrainian].

Подано в редакційну колегію 19.03.2025

Подано до друку 01.07.2025

⁵ Деніелс Дік. Коротко про лідерство. Wheaton : Hodos Institute, 2021. 48 с.

⁶ Лідерство сьогодні та завтра: розвиток лідерства у громадянському суспільстві : науково-популярне видання / за ред. О. Малова. Wheaton : Hodos Institute, 2023. 13 с.